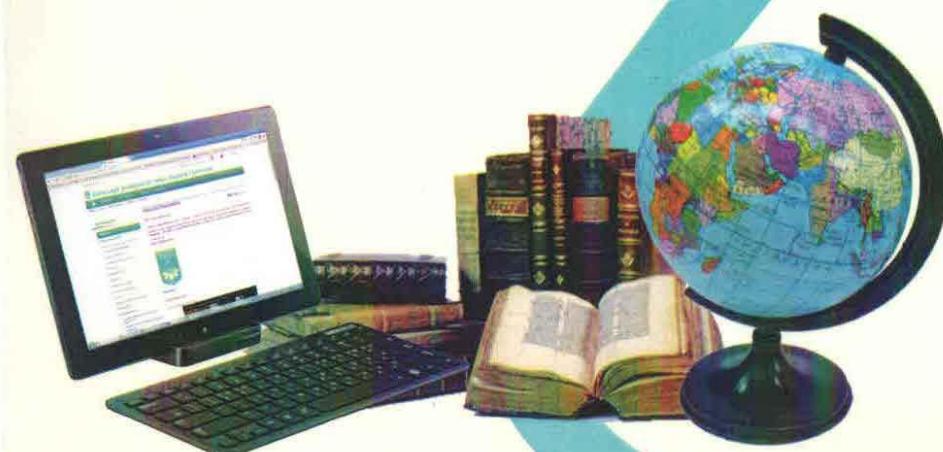

КІЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

ВИЩА ОСВІТА:
ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ

Монографія

Київ
2015

Київський університет імені Бориса Грінченка

**ВИЩА ОСВІТА:
ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ**

Монографія

Київ – 2015

УДК 378
ББК 74.58
В55

Рекомендовано до друку Вченою радою Гуманітарного інституту
Київського університету імені Бориса Гріченка
(протокол № 11 від 24 червня 2015 року)

Редакційна колегія:

Н.М. Чернуха, О.В. Малихін, Н.О. Терентьєва,
Т.О. Саврасова-В'юн, М. В. Козир

Рецензенти:

Кузьменко В.В., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки і психології КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради;
Сейко Н.А., доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової та міжнародної роботи Житомирського державного університету імені Івана Франка;
Чобітько М.Г., доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту міжнародних відносин Національного авіаційного університету.

Вища освіта : досвід і перспективи : монограф. / редкол. :
В55 Н. М. Чернуха, О. М. Малихін, Н. О. Терентьєва, Т. О. Саврасова-В'юн,
М. В. Козир. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю.А., 2015. – 336 с.

ISBN 978-966-929-000-6

Колективна монографія є проектом кафедри теорії та історії педагогіки Київського університету імені Бориса Гріченка. Змістове наповнення відображає роботу авторського колективу над науковою темою кафедри. Матеріали монографії логічно згруповано у три розділи: «Сучасний освітній простір: тенденційність розвитку», «Підготовка майбутнього педагога у контексті компетентнісно зорієтованої освіти»; «Проектування освітнього процесу на компетентнісних засадах».

Для ефективної та якісної підготовки фахівців у закладах вищої освіти необхідним є розробка сучасних наукових та науково-методичних матеріалів. Матеріали колективної монографії стануть у нагоді науковим працівникам, аспірантам, викладачам, педагогам-практикам і керівникам навчальних закладів, студентам, магістрантам усіх спеціальностей та напрямів підготовки.

УДК 378
ББК 74.58

ISBN 978-966-929-000-6

© Авторський колектив, 2015
© Київський університет імені Бориса Гріченка, 2015

...У конкретних діях треба почати з визнання того, що шлях до якості освіти, враховуючи багатогранність проблеми, має принаймні кілька принципових різних векторів, що зумовлено сутнісною багатовимірністю поняття якості...

...Основні кроки до якості:

- відповідна архітектура освіти, структурна організація за рівнями, орієнтаціями, галузями, що дає змогу повно реалізувати її функціональне, сутнісне призначення...
- приведення у відповідність рівня освіти її призначенню, головній меті й сутності...
- забезпечення відповідної освітньої діяльності та змісту освіти ухваленим стандартам...

В.Г. Кремень

З доповіді на загальніх зборах НАПН України

30 жовтня 2014 р.

«Університетський образовательний округ Санкт-Петербурга», 2008. – С. 139–146.

55. Тренінг «Третій сектор в Україні. Волонтерство». [Електронний ресурс] – Режим доступа : <http://citylib-kirovograd.com.ua/colleague/training/177>—q
56. Тренінги та технологія їх проведення Маньківський районний центр соціальних служб для сми, дітей та молоді. [Електронний ресурс] – Режим доступа : <http://mankivkasocrobota.gov.ua/info.php?id=44>
57. Турішева Л. В. Психокорекційні ігри в роботі педагога / Л. В. Турішева. – Х. : Вид. група «Основа», 2007. –160 с.
58. Філоненко М. М. Психологія спілкування : Навчальний посібник / М. М. Філоненко. – К. : Центр учебової літератури, 2008. – 224 с.
59. Хронюк І. Є. Психологія спілкування: навчально-методичний посібник для практичних психологів та соціальних педагогів / І. Є. Хронюк. – Сквира : Джерело, 2008. – 86 с.
60. Шестопалюк О. В. Суть компетентнісного підходу в професійній освіті / О. В. Шестопалюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. [Серія: Педагогіка і психологія] ; 36. наук. праць. — Вип. 30. [Редколег.: В. І. Шахов (голова) та ін.]. — Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2010. — 475 с.
61. Яценко Г. С. Психологічні основи групової психокорекції: Навч.посібн. / Г. С. Яценко. – К. : Либідь, 1996. –264 с.
62. Яшник С. В. Гендерний підхід у вихованні: Методичні рекомендації / С. В. Яшник. – К. : НАУ, 2008. – 32 с.

Валентина Іванівна Тернопільська

МОРАЛЬНА СВІДОМІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Підрозділ присвячено вивченю, аналізу та висвітленню результатів експериментальної перевірки ефективності формування моральної свідомості студентської молоді. Охарактеризовано основні форми, методи формування моральної свідомості юнаків і дівчат, описано сферичний підхід до аналізу результативності виховного процесу у ВНЗ.

Ключові слова: свідомість, моральна свідомість, студентська молодь, форми, методи, формування, результативність, виховання

У сфері сучасної освіти відбувається акцентування уваги на питаннях контролю знань школярів, студентів, у результаті чого задекларовані в базових документах ідеї гармонійного розвитку особистості, пріоритету виховання в цілісному педагогічному процесі втрачають свою значущість. Спостерігається також відкрита зневага влади до оплати праці класного керівника, куратора академічної групи, гурткової роботи. Відтак, девальвація ролі виховання у сучасному освітньому процесі є перепоною гуманізації українського суспільства, розвитку ціннісної системи підростаючого покоління, формування у нього морально-духовних якостей. У зв'язку з цим постає необхідність у посиленні виховної функції освітніх закладів, синхронізації координації дій школи, вузу, сім'ї, громадських організацій з метою вироблення спільної виховної позиції та стратегії її реалізації у формуванні моральної свідомості учнівської та студентської молоді.

Моральна свідомість особистості окреслюється як одна із сторін суспільної свідомості, її суб'єктивно-ідеальна форма, що відображає реальні ставлення у вигляді уявлень, понять і регулює моральну сторону діяльності [5, с. 342]. Так, німецький педагог і філософ I. Ріхтер стверджував, що «... моральний розвиток, який виступає метою виховання, подібно до того, як розумовий розвиток є метою навчання, не знає і не боїться ні часу, ні майбутнього». Учений ототожнював моральний розвиток із моральною свідомістю, яку прирівнював до розвитку духовних потреб [7]. Варто зазначити, що ранній юності властиве зростання самосвідомості. Це, зокрема, усвідомлення своїх якостей і можливостей, потреба у звіті про свої вчинки, уявленні про своє місце в житті, усвідомлення себе як особистості. З цим пов'язаний великий інтерес молоді до моральних проблем – щастя й обов'язку, особистих і громадських стосунків між людьми, любові й дружби, справедливості й толерантності. Тож, можна говорити про вироблення моральної самосвідомості у ранній юності [1, с. 75-76].

Зважаючи на такий контекст, необхідно підкреслити, що ставлення особистості до самої себе – це, так би мовити, «вторинне ставлення», посилене ставлення до власних суб'єктивних утворень, тобто до особистісних властивостей. Таке ставлення не може раптово й одночасно виникнути зі ставленням до зовнішніх стосовно людини суб'єктів (довкілля, суспільства, колективу тощо). Це процес розвитку самосвідомості особистості, адже щоб ставитись до чогось у собі, треба принаймні його мати. Наповнене соціальним змістом «Я» особистості має відбуватися за допомогою цілеспрямованого виховного процесу.

Загалом, коли йдеться про генезис моральної самосвідомості, то наводять результати дослідження американського психолога Л. Колберга на основі відповідних ідей Ж. Піаже [4; 14]. Сутність цього дослідження зводиться до виокремлення трьох основних рівнів розвитку моральної свідомості індивіда: доморальний рівень, коли дитина керується своїми егоїстичними спонуками, рівень конвенційної моралі, для якої характерна орієнтація на задані зовні норми і вимоги; рівень автономної моралі, для якої характерна орієнтація на стійку внутрішню систему принципів. На думку І. Беха, ці рівні моральної свідомості збігаються з типологією страху, сорому і совісті [1, с. 187].

Особлива роль у створенні виховного середовища в освітньому закладі належить куратору академічної групи. Як організатор виховного процесу у вищому навчальному закладі він покликаний згуртувати студентський колектив та узгоджувати педагогічні зусилля щодо формування моральної свідомості юнаків і дівчат. Зокрема, плануючи виховну зі студентами, педагогу необхідно створювати у групі відповідне виховне середовище, яке стимулювало до розуміння студентами моральних понять і цінностей. Виховне середовище можна окреслити як сукупність оточуючих обставин, що впливають на формування моральної свідомості вихованців та сприяють її успішному входженню в суспільство і культуру.

Куратор допомагає юнакам і дівчатам в особистісному розвитку, засвоєнні та прийнятті суспільних, моральних норм, цінностей. Він бере на себе місію старшого колеги в оволодінні студентом позитивними соціальними ролями, використовуючи позаудиторну виховну роботу «як ситуації морального досвіду поведінки», оскільки, потрапляючи до вищого навчального закладу студент стає частиною цього великого соціуму, безпосереднім учасником усіх заходів, носієм корпоративної культури. Тому надзвичайно важливо створити навколо студента атмосферу постійної уваги, турботи, запобігати негативним впливам ззовні. З огляду на це, з-поміж головних завдань куратора академічної групи є акумулювання позитивного впливу на особистість студента як безпосередньо, так і через оточення, в якому він перебуває. Необхідно

постійно стимулювати механізми саморозвитку, пробуджувати потребу студента до активної громадської діяльності.

У процесі організації виховного процесу необхідно виходити з того, що особистість наставника групи, стиль його спілкування зі студентами є одним із визначальних факторів створення сприятливого емоційного фону у студентському середовищі. Від здатності куратора налагоджувати у взаємодії зі студентами емоційно відверті, комфортні, емпатійні стосунки суттєвим чином залежить виховний потенціал його педагогічної діяльності.

К. Роджерс підкреслює, що розвиваючий потенціал педагогічної взаємодії, особистісний розвиток вихованців визначаються здатністю педагога формувати у спілкуванні з ними особливий тип міжособистісних взаємин «допомагаючих» [8, с. 243]. Для створення такого роду взаємин спілкування педагога повинно відповідати трьом вимогам: конгруентність переживань і поведінки, безумовне позитивне ставлення до студентів та емпатія. Конгруентність наставника академічної групи виявляється у широкому, відвертому, безпосередньому й усвідомленому прояві власних почуттів, особистісного ставлення до юнаків та дівчат. Антиподом конгруентному є відчужене, формальне спілкування, коли викладач приховує свої справжні почуття під професійно-рольовою, безособовою маскою. Безумовне прийняття виступає як позитивне, доброзичливе, зацікавлене ставлення куратора до студента, яке не залежить від реальної поведінки останнього. Воно виражається у проявах поваги, розуміння, підтримки та допомоги, що не ставляться у залежність від будь-яких попередніх умов. Емпатія реалізується у відчутті та розумінні педагогом внутрішнього стану, думок і почуттів студентів, шляхом співпереживання й часткової ідентифікації. В особистісних взаєминах емпатія виступає як здатність «входити» в емоційний світ партнера зі спілкування, взаємодії відчувати, бачити, реагувати на почуття і переживання іншої людини, розділяти її емоційні стани.

Оптимальною для виховного процесу у вищому навчальному закладі є установка куратора на створення особистісно-орієнтованих моральних ситуацій в особистісних взаєминах студентів. Розв'язання особистісно-орієнтованих ситуацій актуалізує такі якості студентів, як готовність діяти з урахуванням позиції іншого, брати на себе відповідальність у розв'язанні проблеми, переводити конфліктну ситуацію в діалог шляхом аналізу її причин і вироблення спільної позиції, вміння прислухатися до чужої думки, відчувати емоційний настрій співрозмовника [3, с. 85].

Пріоритетне місце у діяльності куратора займає педагогічна підтримка морального самовизначення студентів. У широкому значенні педагогічна підтримка розглядається як створення сприятливих умов для розвитку моральної свідомості студентів, розкриття, реалізації їх задатків,

формування здатності до самостійних дій, морального самовизначення. Висококваліфікований педагог, на думку І. Беха, піклуючись про вихованця, проявляє стосовно нього підтримку і розумну милостивість. Ці якості дійсно виявляються важливими для його професійної ролі [1, с. 142].

Педагогічна підтримка куратора має варіативний характер, що передбачає широкий діапазон вибору способів і стратегій поведінки: включення у творчий процес, дружня бесіда, порада, співчуття, ненав'язливі зміни ракурсу проблеми тощо. Основними принципами забезпечення педагогічної підтримки куратора студентів є: їхня згода на допомогу і підтримку; орієнтація на здатність студенів до самостійного вибору стратегій поведінки; співробітництво; доброзичливість. Педагогічна підтримка має цінність якщо вона тактовна, своєчасна, адресна, дозована й повсякденна, а головне, що вона працює на перспективу.

З-поміж ефективних методів виховання студентської молоді доцільно виокремити: «круглі столи», дискусійні гойдалки, «сократівські бесіди», творчі монологи, промови, вечори запитань і відповідей, суди. В основі їх проведення лежить принцип «відкритого мікрофона».

Зокрема, при час проведення «сократівської бесіди» куратор заздалегідь з'ясовує інтереси студентів, проблеми, що найбільше їх турбують. Але теми бесід вони обирають самі. А далі, за сократівським методом, наставник ініціює студентів до висловлювання своїх думок. У такій бесіді важливим є створення атмосфери емпатійності, спонукання до занурення у світ думок та почуттів співрозмовника, коли «Я» переливається в «Ти» й навпаки. Розбіжність у поглядах не викликає словесної конfrontації, а швидше – намагання зрозуміти одне одного. Юнаки і дівчата пояснюють свою позицію, кожен виступаючий таким чином привертає на свій бік однодумців. Як правило, ніхто не залишається самотнім у своїх поглядах. Тема бесіди розвивається, поглибується, виникають несподівані її запитання: «Для чого я живу?», «Що означає створити самого себе?», «Яким я бачу майбутній світ?», «Як завоювати друзів і мати вплив на людей?», «Товаришування, дружба, кохання» – ось неповний перелік проблем, які турбують юнаків і дівчат. «Сократівські бесіди» дозволяють студентам задумуватися над певною життєво важливою проблемою, подискутувати, знайти власне розв'язання цієї проблеми. Здобуті таким чином знання переживаються ними як особистісно-значущі, перетворюючись у їхні погляди і переконання.

З метою становлення активної життєвої позиції студентів, формування у них моральної свідомості доцільно проводити проблемні «круглі столи». Запровадження цієї форми роботи у виховний процес сприяє формуванню у кожного з них розумно обґрунтованих поглядів і позицій, які необов'язково збігаються з поглядами більшості. Основним

принципом проведення «круглого столу» є: «Говори відверто! Слухай доброзичливо! Сперечайся тактовно!». На обговорення під час проведення проблемних «круглих столів» доцільно виносити актуальні для юнаків і дівчат запитання, що розглядаються через призму загальнолюдських цінностей. З-поміж них: «Моральний розвиток – основа життєвого успіху особистості», «Взаєморозуміння. На чому воно ґрунтуються?», «Особистість та шлях до неї», «Чи є межі самовдосконалення?», «Як стати товариською людиною?», «Етичні основи взаємин юнаків і дівчат», «Ти – Я – Ми: компроміс», «Ти та твої проблеми» тощо.

До кожної теми куратором складається орієнтована програма проведення «круглого столу». Вона включає питання, які логічно пов'язані й тим самим визначають рух колективної думки у спілкуванні. Запитання оголошуються за тиждень до проведення «круглого столу». Для їх попереднього вивчення студентам пропонується переглянути словники, книги, журнали тощо. Протягом тижня юнаки і дівчата проводять анкетування, обговорюють проблему з друзями, знайомими, визначають власну стратегію поведінки щодо запропонованої тематики. Задля стимулування внутрішньої активності студенти поділяються на групи, у яких одна висуває судження, інша – виступає опонентом. Всі учасники беруть активну участь у дискусіях, висловлюють свою точку зору, захищають її, відстоюють. Та чи інша істина при цьому суб'єктивно переживається юнаками і дівчатами. Під час організації й проведення «круглих столів» необхідно налаштувати студентів на те, що їм насамперед потрібно обмінятися думками, прийти до спільногорозв'язання поставлених завдань, розібратися в проблемі, вибрати найбільш конструктивні пропозиції, наблизитися до істини тощо. Проблемні «круглі столи» розвивають у студентів здатність презентувати, обґрунтовувати, захищати свою життєву позицію у творчій дискусії з оточуючими. При цьому куратор знайомить юнаків і дівчат із основними вимогами до проведення «круглого столу» [5, с. 225]:

- 1) говорити лише по суті, пам'ятаючи, що головне – це аргументи, факти, логіка і доказовість;
- 2) не стверджувати і не заперечувати того, у чому не розібралися до кінця;
- 3) не допускати образливих реплік, поважати погляди опонентів;
- 4) чітко формулювати думки, проявляти стриманість у суперечці;
- 5) доводячи або спростовуючи власну думку, говорити зрозуміло, просто, чітко і точно;
- 6) прагнути встановити істину, а не демонструвати своє красномовство;
- 7) проявляти скромність і самокритичність, уміння з гідністю визнавати недостатність своїх аргументів;

8) робити правильні висновки, пам'ятаючи, що найголовніше визнати істину.

Варто наголосити, що активна участь студентів під час роботи «круглих столів» розвиває у них здатність відкидати тягар власного досвіду, відходити від власного «Я» і наблизятися до «Я» іншої людини, тобто зрозуміти її погляди, подивитися на світ її очима, сприяє самовираженню, самоствердженню юнаків і дівчат. Крім того, участь у засіданні «круглого столу» розвиває вміння студентів взаємодіяти, спілкуватися, захищати свою точку зору, поважати думки опонентів.

З метою активізації інтересу студентів до проблем сьогодення куратор може застосовувати наступні форми дискусій: «круглий стіл» – дискусія, у якій на рівних відбувається обмін думками між студентами; «панельна» – спочатку юнаки і дівчата обговорюють проблему у мікрогрупах (засідання експертної групи), після чого позиції висловлюються у групі: «симпозіум» – після повідомлень респондентів відбувається обмін думками; «дебати» – створюються команду доповідачів та опонентів, що представляють протилежні позиції та різні варіанти розв’язання проблеми.

Необхідно зазначити, що взаємодія куратора і студентів набуває ефективності за умови: педагогічної підтримки юнаків і дівчат у моральному самовизначенні; залучення студентів до колективного обговорення моральних дylem на матеріалі художніх творів і реальних життєвих ситуацій; формування у студентській групі виховного середовища, що активізує засвоєння студентами моральних понять і цінностей.

Нашому суспільству, стверджує І. Бех, потрібна педагогіка духовно значущої дії особистості, в якій фокусувалися б і педагогіка навчання, і педагогіка виховання [2, с. 142].

Педагогіка духовно значущої дії має ґрунтуючися на таких законах:

1. Випереджального морально-духовного розвитку щодо розвитку інтелектуального. Його дотримання сприятиме гармонізації цих двох психічних сфер суб’єкта. Людина не може використовувати свій розум антигуманно, на шкоду іншим.
2. Закон, згідно з яким провідною мотивацією учнів мають бути вирішенні смислоціннісні орієнтири (кінцева життєва мета).
3. Закон оволодіння науковими знаннями в контексті людської культури. Культурний контекст наукового знання полягає в усвідомленні міри його загальнолюдської цінності з позиції мирного співіснування, фізичного і психічного розвитку, життя в злагоді з самим собою, повноти реалізації особистості, підтримки культурного розмаїття світу.
4. Закон пріоритетності спілкування людини про навколоїшній матеріальний і соціальний світ як альтернатива використання цього світу з метою задоволення власних інтересів. У вихованні слід відмовитися від конфліктної ідеології, пов’язаної з протистоянням людини й довкілля, і

утверджувати резонансні відносини.

5. Закон, відповідно до якого потрібно від ідентифікації вихованця зі значущим дорослим до ототожнення з ним, втілення в нього. Вихованець мусить стати тимчасово особистістю педагога чи іншої, важливої для неї людини.
6. Закон розвитку вищих емоційних переживань (моральних, етичних, інтелектуальних) як перепона переживанням, нижчим, біологічним.

Проведене опитування студентів засвічує, що вони критично оцінюють рівень сформованості моральної свідомості своїх одногрупників, підкреслюючи, що у взаєминах з іншими їм не вистачає доброзичливості, порядності, розуміння, чуйності, тактовності, вміння себе контролювати. Причинами таких непорозумінь із одногрупниками вони вважають: низький рівень розвитку у них моральної культури; відмінності в інтересах, цінностях; небажання прийняти позицію іншого; невміння контролювати власні емоції і поведінку; прагненні самоствердитися за рахунок іншого.

Куратори, викладачі також вказують на низький рівень сформованості моральної свідомості у юнаків і дівчат, що виявляється у відсутності взаєморозуміння, егоцентричності, байдужості, агресивній поведінці, невмінні поступатися. Причини такої поведінки студентів вони вбачають у сімейному виховання та впливі ровесників, засобів масової інформації.

За допомогою методики незакінчених речень нами було встановлено, що для більшості студентів моральні норми, виявлення моральних якостей не виступають механізмами регулювання власної поведінки. Зокрема 68,5 % опитаних не відчувають почуття сорому за порушення моральних норм поведінки та вживання їхніми товаришами ненормативної лексики, 54,6 % опитаних не засуджують своїх одногрупників за наміри вирішити конфлікт силою, надають перевагу брехні заради досягнення мети. Щодо їх власної поведінки у конфліктних ситуаціях, то згідно отриманих даних, свою правоту доводять фактами – 47,7 % опитаних; криком – 34,6%; силою – 17,7 % опитаних. Вважають себе здатними відстояти власну думку – 56,1 % студентів; ситуативно здатними – 40,8 %; нездатними – 3,1 %. Це можна пояснити тим, що для більшості сучасних студентів моральний розвиток не є домінуючим, їх життя зорієнтоване переважно на досягнення у подальшому певних матеріальних благ. А тому, більшість із них вчиться для того, щоб отримати хороший атестат, вступити до престижного вузу і відповідно мати престижну професію і високооплачувану роботу.

Аналіз проведеного опитування студентів щодо їх ставлення до основних цінностей професійного життя свідчить про їх, в основному, прагматичну орієнтацію у виборі майбутньої професії. Зокрема, професійне життя юнаків і дівчат це сфера, яка дозволяє отримати прибуток, забезпечує комфортне, благополучне життя, дозволяє стати відомим, зажити слави; це також сфера де можна успішно й довго

просуватися в діяльності. Можливість мати надійних товаришів і друзів, встановлювати емоційно насычені взаємини, задовольнити потребу у спілкуванні та високі індивідуальні досягнення: винаходи, книги, патенти, технології отримали найнижчу кількість виборів студентів.

На жаль, у сучасних студентів часто спостерігається тенденція до зростання спрямованості на себе, тяжіння до егоцентризму, орієнтація на задоволення власних потреб, незважаючи на інших, агресивність у взаєминах і досягненні статусу, схильність до суперництва, прагнення до влади, але, при цьому, вони вирізняються інровертованістю, тривожністю, роздратованістю (емоціям не вистачає тепла). За нашими даними у 40,8 % студентів виявлено спрямованість на себе. Для 38,5 % юнаків і дівчат характерна спрямованість на спілкування, взаємодію, що виявляються у прагненні підтримувати взаємини із одногрупниками, іншими людьми, товариськості, люб'язності, орієнтації на спільну діяльність (не обов'язково для виконання справи, а заради самого спілкування). Разом з тим, їм також властива орієнтація на соціальне схвалення, залежність від групи, потреба в емоційних контактах з людьми. 20,7 % студентів виявляють спрямованість на справу. Їм властива орієнтація на ділову співпрацю, схильність до кооперації, зацікавленість у вирішенні ділових проблем, виконанні завдання якнайкраще, здатність відстоювати в інтересах справи власну думку, корисну для досягнення спільної мети.

За дослідженнями вчених, адекватна рівню домагань і реальним можливостям юнаків і дівчат самооцінка впливає на спосіб встановлення ними соціальних контактів та є умовою їх подальшого успішного життєвого самовизначення, самореалізації. Як показав аналіз результатів, 39,2 % студентів мають адекватну самооцінку, що виявляється у володінні ними такими особистісними характеристиками як впевненість у власних можливостях, високій вимогливості до себе, товариськості, теплоті, дружелюбності у взаєминах з оточуючими, повазі до інших людей. Ці вихованці ніколи не страждають від комплексу меншовартості. Занизену самооцінку виявлено у 33,1 % студентів. У цієї категорії обстежуваних спостерігається занижений рівень домагань, невпевненість у своїх силах, тенденція до усамітнення, труднощі в інтерперсональних контактах, емоційна нестійкість, образливість, що утруднює процес формування у них моральної свідомості. Завищена самооцінка притаманна 27,7 % респондентам.

Показником сформованості моральної свідомості нами визначена емпатія. У міжособистісних взаєминах емпатія виступає як здатність бачити, відчувати, реагувати на почуття і переживання іншої людини, прилучатися до її емоційного життя, розділяти її емоційні стани. Емпатія є важливим чинником морального розвитку особистості. Рівень розвитку емпатії юнаків і дівчат ми здійснювали за допомогою опитувальника «Діагностика емпатії» (І. Юсупова).

За нашими даними, всього 10,8 % студентів володіють високим рівнем розвитку емпатії, що виражається в емоційній чутливості до оточуючих, доброзичливості, товариськості, вмінні встановлювати контакти і знаходити спільну мову з іншими, умінні підбадьорити та заспокоїти оточуючих, безкорисливості. Юнаки і дівчата намагаються не допускати конфліктів, знаходити компромісні рішення. В оцінці подій вони більше довіряють своїм почуттям, інтуїції, аніж аналітичним висновкам. Постійно потребують схвалення з боку оточуючих. Середній рівень розвитку емпатії діагностується у 53,1 % опитаних. Ці юнаки і дівчата тримають свої емоції під контролем, у них немає розкотості почуттів, що заважає повноцінному сприйняттю оточуючих і є перешкодою у встановленні повноцінних взаємин. У взаєминах із людьми судять про них насамперед за вчинками, менше цікавлячись їх мотивами. Уважні до співрозмовника, намагаються зрозуміти, що стоїть за його словами, однак при зайвому виявленні ним почуттів втрачають терпіння. 36,1 % опитаних виявили низький рівень емпатії. Для цієї категорії студентів не зрозумілі емоційні прояви зі сторони оточуючих, вони до них ставляться з іронією, що викликає суттєві труднощі у встановленні контактів з іншими людьми.

Як уважає І. Бех, ареал моральної діяльності певної особистості – це реальна сукупність суб'єкт-суб'єктних взаємодій, де суб'єкт-ініціатор володіє більш розвиненими порівняно з іншими суб'єктами сутністю силами, які дають йому право на відповідне самоутвердження, що водночас зумовлює прогресивні морально-духовні зміни у суб'єктів, які з ним взаємодіють. Мережа цих сфер моральної дії особистості надзвичайно складна й динамічна, її не можна осiąгнути одразу. Тому педагог має вчасно набути досвіду розумного реагування на відповідні зміни та спрямованого проектування нових суб'єктивних взаємодій [2, с. 34].

Однією з умов ефективного формування моральної свідомості є створення особистісно орієнтованих моральних ситуацій, розв'язання яких актуалізує такі якості студентської молоді, як готовність діяти з урахуванням позицій іншого, брати на себе відповідальність у розв'язанні проблеми, переводити конфлікту ситуацію в діалог, шляхом аналізу її причин і вироблення спільної позиції, уміти прислухатися до чужої думки, відчувати емоційний настрій співрозмовника. Особистісно зорієнтовані ситуації включають виховні задачі з моральним контекстом та наближені до природної життєдіяльності юнаків і дівчат (вибір моральної стратегії поведінки). У результаті цього у студентів формується особистісна позиція, яка виявляється у відповідній моральній поведінці. Створення моральних ситуацій забезпечується прийомами прихованої інструкції, авансуванням довіри, позитивним підкріплением, педагогічним навіюванням.

Слід зазначити, що саме у постійній внутрішній роботі особистості на собою, в «роботі душі» вбачав В. Сухомлинський сутність ефективної виховної діяльності педагога [10]. Якщо внутрішня морально-духовна самодіяльність особистості не розгортається, вона буде глухою до правильних та емоційно найвиразніших повчань педагога. Одним із основних механізмів роботи особистості над собою має бути постійне порівняння своїх внутрішніх надбань за критерієм «краще – гірше», причому цей критерій мусить бути водночас застосований юнаками і дівчатами до різних сторін суспільного оточення. Лише за цієї умови, тобто дієвої причетності до величого життя країни, в особистості з'явиться потяг до морально-духовного вдосконалення.

Розмірковуючи над механізмами морально-духовного становлення особистості, І. Бех акцентує увагу педагогів на докладанні їх зусиль щодо розвитку емоційної сфери вихованців (емоції, почуття, прагнення). Саме на основі їх взаємозв'язків, взаємопливів, системних поєднань і перетворень виникають певні морально-духовні цінності особистості. Діяльність куратора має бути спрямована на пошук засобів пробудження тих чи інших емоційних переживань вихованця. Однак такі переживання не повинні обмежуватися суперечкою душевної дійсності, натомість вони мають виступати спонуками до зовнішніх учинків і поведінки особистості [2, с. 264].

Вивчення та аналіз сучасної практики засвідчує, що найбільш поширеними у формуванні моральної свідомості студентської молоді є методи верbalного впливу: інформування, навіювання та читання нотацій. Викладачі, куратори, абсолютизуючи власний моральний досвід, намагаються нав'язати юнакам і дівчатам власні цінності, погляди, переконання, внаслідок чого в них виробляється імунітет до нотацій, моралізування, вони втрачають чутливість до слів педагога. Молоді недостатньо проповідувати певні моральні цінності, ідеали, оскільки цінності не проповідуються, вони виростають із конкретних життєвих умов. Особистість не тільки повинна засвоїти моральні норми, цінності, а й навчитися самостійно мислити на моральну тематику, колективно обговорюючи морально-етичні дилеми, складені на основі реальних життєвих ситуацій.

На думку Л. Колберга, індивіди переходят від однієї ситуації морального розвитку до іншої, стикаючись із поглядами, які суперечать їхній позиції та спонукають їх знаходити більш досконалі аргументи [14]. Якщо юнаку систематично демонструвати моральні судження, які дещо перевищують його стадію морального розвитку, то він поступово пересвічується в їхній справедливості й розумності, завдяки чому переходить на вищий рівень моральних міркувань. По суті, студент дотримується певного погляду, потім відчуває збентеження, зіштовхнувшись із суперечливою інформацією і зрештою доляє

розгубленість, формуючи більш досконалу моральну позицію. Цей метод подібний до діалектичного методу навчання за Сократом: учень пропонує своє бачення проблеми, наставник ставить запитання, які допомагають учню побачити вади у своїх міркуваннях, і тим самим спонукає його сформувати більш довершену позицію.

За результатами досліджень розвитку, найбільшого прогресу у моральному розвитку, становленні моральної свідомості досягають такі індивіди, в яких обговорення моральних проблем викликає найбільший інтерес. Одне слово, у молодих людей виникає інтерес до інформації, яка повністю відповідає наявним когнітивним структурам, з'являється мотивація змінити своє бачення ситуації, що піднімає його на вищий рівень морального розвитку. Залучення юнаків і дівчат, які перебувають на різних стадіях морального розвитку, до обговорення моральних дилем спонукає їх прислухатися до думок співрозмовників з вищим рівнем моральних суджень. Прагнучи переконати один одного в слушності власних міркувань, учасники дискусії тим самим виявляють власний рівень морального розвитку. Зона найближчого розвитку у групі збільшується за рахунок індивідів з вищим рівнем морального розвитку, що дає можливість іншим студентам розв'язувати моральні проблеми вищого рівня складності. Дискусії на моральну тематику є формою спільногого раціонального розмірковування, у процесі якого моральні знання координуються й захищаються шляхом наведення прикладів, аргументів та розширюються за допомогою логічних висновків. Завдяки цьому відбувається залучення юнаків і дівчат до діалогу, в якому кожен готовий і прагне вчитися на досвіді інших та на своєму власному.

Під час обговорення моральних дилем ми використовували прийоми, які спонукали студентів до перегляду власної позиції, сприяли формуванню позитивних особистісних взаємин:

1. Прийом альтернативних наслідків. Студентам пропонувалося відповісти на запитання «Що трапиться, якщо персонаж вчинить так або так?». Використання цього прийому сприяло розвитку прогностичних умінь, здатності передбачати наслідки власних вчинків. Прикладом використання прийому альтернативних наслідків може слугувати дилема, створена на основі повісті М. Гоголя «Тарас Бульба».

2. Прийом заміни ролей. Юнакам і дівчатам легше знайти вихід із моральної проблеми, якщо куратор пропонує їм уявити себе на місці певного персонажа ситуації: «Якби Ви були на місці..., як би Ви вчинили?». Такі запитання спонукають студентів до конкретизації власної моральної позиції, сприяють розвитку рефлексії, емпатії.

3. Прийом урахування почуттів дійових осіб моральної дилеми. Виховуючи почуття вірності в особистісних взаєминах студентів вищих навчальних закладів, ми цілеспрямовано працювали над виробленням у студентів суджень, які спиралися б на власні почуття й переживання. Ми

погоджуємося з думкою К. Шварцмана: «якщо передача знань вимагає головним чином звернення до інтелекту особистості, то формування певної ціннісної орієнтації пов’язане з впливом на емоції та почуття людини, що сприяють перетворенню тих чи інших ціннісних установок у переконання» [12, с. 34]. Прийом урахування почуттів спонукав студентів брати до уваги емоційні переживання інших людей, ставити себе на їхнє місце: «Як, на Вашу думку, персонаж почуває себе в цій ситуації? Що б Ви відчували в такій ситуації? Чи є відповідність між Вашими почуттями й почуттями персонажа?» Такі запитання розвивали в студентів здатність розуміти почуття, інтереси, позиції інших людей.

4. Прийом використання особистого досвіду студентів. Зразки моральних та аморальних вчинків в особистісних взаєминах необхідно обговорювати та оцінювати на основі морального досвіду особистості. З цією метою ми використовували запитання, які ведуть від аналізу особистих вражень до формулювання загальних моральних правил: «Чи не траплялося щось подібне з Вами? Які були Ваші думки, почуття, дії? Оцінюючи зараз подібну ситуацію, чи хотіли б Ви щось змінити у своїй поведінці?»

5. Прийом «Деякі дотримуються думки, що ...»: «Деякі дотримуються думки, що чинити морально в особистісних взаєминах необхідно за будь-яких обставин. Що можна їм відповісти?». За допомогою цього прийому студенти підживилися від аналізу конкретної ситуації до теоретичного обговорення моральних принципів. Зокрема, приклад застосування цього прийому під час обговорення моральної дилеми міститься в творі Г. Тютюнника «Три зозулі з поклоном».

6. Прийом заміни ключового персонажа (коли близьку людину замінюють чужою чи навпаки): «Якби на місці Марфи були б Ви, як би Ви вчинили?».

7. Прийом стимулювання взаємодії шляхом зіставлення різних позицій: «Здається, Валентина і Світлана займають протилежні позиції. Обґрунтуйте свою позицію».

8. Прийом ускладнення ситуації. Продемонструємо його на прикладі моральної дилеми за поемою Ліни Костенко «Маруся Чурай».

Композиційна побудова деяких творів містить ускладнення або появу нових моральних проблем для персонажа, які куратор використовує як продовження дилеми. Зразком подібного розгортання сюжету є повість І. Франка «Украдене щастя».

Наприкінці дискусії ми використовували запитання, які стимулювали рефлексію та спонукали юнаків і дівчат до підведення підсумків: Чи були якісь моменти в дискусії, які спонукали Вас змінити рішення? Як Ви думаєте, яке рішення найбільш правильне?

Необхідно зазначити, що дискусія не лише активізувала пізнавальну діяльність студентів, але й виконувала функцію поглиблена аналізу

моральних проблем, творчого осмислення ідей, стимулювала пошук розв’язання конфліктної ситуації.

Обговорюючи моральні дилеми, студенти знайомилися з прийомами соціоморального мислення, які є характерними для вищих рівнів розвитку моральної свідомості. Перший прийом, умовно названий «з-під завіси незнання», описаний філософом Дж. Роулсом: особистість, яка здійснює моральний вибір, абстрагується від конкретної людини, її становища в суспільстві й діє відповідно до універсальних принципів моралі, застосовує їх до будь-якого члена суспільства. Другий прийом – це застосування «золотого правила» другого порядку, тобто вироблення здатності сприймати ситуацію з позиції різних людей. Третій прийом полягає в наданні за будь-яких умов рівних можливостей для всіх учасників ситуації. Під час аналізу моральних дилем це виражається в розгляді позиціїожної людини, включеної в конфлікт, узгоджені різних позицій на основі внутрішніх цінностей, гідності й рівностіожної людської особистості, ставленні до людини як до самоцінності, а не як до засобу досягнення інших цінностей, навіть дуже гуманних [9, с. 147]. В основі такого підходу лежить запитання «Чи хотів би я, щоб хтось на моєму місці вчинив так само, як я?»

Під час обговорення моральних дилем ми приділяли значна увагу розвитку у студентів не тільки здатності до децентралізації, аналізу моральних проблем з позицій інших людей, але й емпатії – здатності до емоційного співчуття як основи моральної поведінки. Спочатку студентам пояснювалася сутність емпатії, зверталася увага на те, що вона є важливою складовою вірності в особистісних взаєминах. Після цього студентам пропонувалися для аналізу проблемні ситуації, у яких шлях до правильного розв’язання лежить через виявлення співчуття до людей, які допустили порушення моральної норми.

Під час обговорення моральних ситуацій у групі особлива увага зверталася на підготовку аудиторії. Для ефективного спілкування студентів забезпечувалися можливості для візуального контакту. З цією метою ми розміщували навчальні столи у вигляді кола. Традиційне розташування столів, коли студенти бачать лише викладача й спини товаришів, не придатне для застосування такої методики.

Як активний метод формування моральної свідомості дискусія розвиває у студентів уміння спільно аналізувати факти та причини моральних вчинків вчити брати до уваги різні сторони проблеми, що обговорюється, виробляє вміння досягати згоди.

Дискусія включає такі стадії:

- пред’явлення емоційно та морально «зарядженого» тексту, найчастіше у формі опису певної життєвої ситуації (моральний та аморальний вчинки в особистісних взаєминах юнаків і дівчат);
- організація діалогічної комунікації, у процесі якої відбувається спільна

інтерпретація вчинків моральних та аморальних. Спілкування здійснюється в спокійній, комфортній атмосфері;

- конfrontація, за допомогою якої відбувається чітке визначення смислових позицій. Унаслідок того, що ця стадія є соціально опосередкованою та ґрунтується на принципах багатомірності й діалогічності, суперечності між протилежними поглядами розв'язуються шляхом переходу навиші рівні морального мислення. Глибинним механізмом такого переходу є децентралізація;

- реконструкція взаємин на індивідуальному та груповому рівнях. При цьому з'являються нові перспективи розвитку, узагальнення, нові підходи до оцінки моральних та аморальних вчинків в особистісних взаєминах.

Ця модель проведення дискусій була побудована на принципах:

- принцип безумовного позитивного ставлення на противагу принципу умовного ставлення. Відповідно до традиційного підходу, дії студентів оцінюються як успішні лише тоді, коли відповідають очікуванням або стандартам інстанції чи певної авторитетної особи. Такий підхід передбачає спільне обговорення є не тільки змісту, але й право на вираження власної позиції студентів;

- принцип переходу до порядку через хаос на противагу принципу поступових змін. У традиційній моделі педагогічні зміни уявляються як зворотні та лінійні. Хаотичні явища на зразок порушення дисципліни, суперечок, конфліктів розглядаються як негативні. У нашій дискусії подібні явища інтерпретуються як природні й досить часто необхідні реакції на певних етапах. У цьому розумінні хаос указує на можливість переходу на вищий етап морального розвитку, який відрізняється ознаками незворотності та нелінійності. Незворотність означає, що особистість, яка досягає вищого рівня морального розвитку, не може повернутися на нижчий рівень. Нелінійність означає те, що зміни в моральній свідомості можуть відбуватися раптово, а не тільки у формі поступового кількісного накопичення [9, с. 126].

У процесі дискусії студенти засвоюють не готові знання щодо основних характеристик моральних вчинків особистості та її виявлення в особистісних взаєминах, а динамічні структури з глибинним особистісним смыслом.

Метод групової дискусії ми застосовували як під час обговорення конкретних заданих ситуацій (тематичні дискусії), так і у формі аналізу спонтанних процесів, що виникали під час особистісної взаємодії в групі, у результаті чого відбувалося формування дослідницького ставлення до проблеми, розвиток уміння рефлексивного аналізу ситуацій та прийняття відповідних рішень.

Ефективними з точки зору формування моральної свідомості молоді є ігри. Для прикладу опишемо імітаційну гру «Крамниця цінностей», сконструйовану на основі ідей А. Прутченка та Н. Щуркової [6, с. 6, 34, 162]. Мета гри полягає у вивчені рівня розвитку моральної свідомості, ієрархічної структури моральних цінностей студентської молоді, а також у

формуванні духовно-моральної атмосфери у студентському колективі. На основі імітаційної моделі створюється ігрова ситуація купівлі-продажу позитивних цінностей (якостей), які необхідні у встановленні позитивних особистісних взаємин та негативних цінностей (якостей), що впливають на встановлення негативних особистісних взаємин. З імітаційною моделлю в ролівій грі присутній об'єкт імітації, який представлений конкретною діяльністю. Нами були представлені: директор крамниці (куратор академічної групи), який продавав цінності (якості); покупці (студенти), які купували цінності; незалежні експерти (студенти).

Гра сприяє осмисленню юнаками і дівчатами тих якостей, що необхідні у встановленні позитивних особистісних взаємин, набуттю навичок участі в дискусії та прийняттю колективних рішень у різних ситуаціях. Гра проводиться у три етапи: підготовчий, змістовий (проведення гри) і підsumковий. На підготовчому етапі студентами пропонується розділитися на кілька груп по 5-7 осіб у кожній. Юнаки і дівчата «покупці» здобували у крамниці «цінності» - позитивні якості (чесність, справедливість, доброту, відповідальність тощо), яких, на їхню думку, у них не вистачало для встановлення позитивних особистісних взаємин, формування моральної свідомості, в обмін на свої негативні якості (несправедливість, ворожість, безвідповідальність, непостійність, черствість тощо) або ж на властиві їм позитивні. Далі куратор і студенти обговорюють, що потрібно зробити для того, щоб надбання кожного, закріпилися у поведінці. На завершальному етапі гри студенти підбивають підsumки «торгівлі», що спонукає їх проаналізувати результати роботи з осмисленням тих якостей, які необхідні у формуванні моральної свідомості, встановленні позитивних особистісних взаємин. Рефлексивний аналіз результатів гри допомагає намітити подальший план роботи з вихованням якостей, необхідних у встановленні позитивних особистісних взаємин, формуванні моральної свідомості.

У процесі активної взаємодії юнаки і дівчата демонструють вміння приймати рішення і робити вибір, виявляють готовність брати відповідальність за свій вибір і вчинки, здатність конструктивно будувати свої взаємини з оточуючими, вміння бути незалежними обстоювати свою позицію конструктивними способами, вести розмову, дотримуватись моральних норм і цінностей у взаємодії з оточуючими.

В ідеалі ми повинні мати гармонійний максимум усіх морально-духовних цінностей у структурі особистості, наголошує І. Бех [2, с. 10-11]. Зокрема, якщо, наприклад, у вихованця розвинене почуття допомоги і бракує поваги до ровесників, то це зрештою призведе до формування у нього зверхності, амбіційності й до відхилення такої допомоги з боку того, хто її потребує. Відповідно морального вчинку не відбудеться. Водночас, щоб приязність не була нерозумною, її потрібно притлумнювати скромністю. Тому розвиток особистості детермінується не стільки

розвитком морально-духовних якостей, скільки розвитком міжфункціональних зв'язків між ними. Таким є головний психологічний закон, що визначає методичну організацію виховного процесу.

Особливого значення в арсеналі методів і засобів формування моральної свідомості надавалося складанню студентами самохарактеристик, індивідуальних програм морального зростання, що допомагали їм в оволодінні навичками самоусвідомлення й самооцінювання, що виявляється у здатності юнаків і дівчат реально оцінювати власні здібності й можливості, переваги й недоліки, адекватно сприймати оцінювання інших та визначити напрямок саморозвитку і самовдосконалення на шляху до морального зростання.

Завдяки активним методам групової роботи юнаки і дівчата навчалися основним прийомам самопрезентації, саморозкриття, децентралізації, контактності, комунікальності, емпатії, навичкам групової взаємодії, толерантного ставлення один до одного, що є основою їх успішного соціально-комунікативного зростання. Зокрема, за допомогою вправ «Молекули», «Візитка», «Рідна душа і душа компанії», «Риси контактності» у студентів розвивається здатність до швидкого встановлення глибоких взаємних стосунків з іншими людьми. Вправи «П'ять добрих слів», «Ілюстровані цілі», «Два будинки», «Версія» сприяють виробленню у молодих людей уміння поглянути на речі та явища з різних сторін, скоординувати свою точку зору і свої дії з уявленнями і діями іншої людини. Виробленню здатності бачити себе реальним і не вимагати від оточуючих, щоб вони відповідали нашим очікуванням, слугують вправи «Риси толерантної особистості», «Терпніння і терпимість», «Межі толерантності», «Ми схожі».

У процесі активної взаємодії юнаки і дівчата демонстрували вміння приймати рішення і робити вибір, виявляли готовність брати відповідальність за свій вибір і свої вчинки, здатність конструктивно будувати свої взаємини з оточуючими, вміння бути незалежними, відстоювати свою позицію конструктивними способами, вміння вести розмову, слухати, а також набували навички розв'язання конфліктних ситуацій: здатність розрізняти конфлікти поглядів і конфлікти інтересів; уміння розв'язувати конфлікти поглядів на основі толерантності, а конфлікти інтересів за допомогою конструктивних переговорів.

Як ми уже зазначали моральний розвиток особистості виявляється у здатності до саморегуляції власних емоцій і поведінки у взаєминах з оточуючими. У процесі розігрування реальних життєвих ситуацій, виконання вправ («Гнів», «Зустріч з неприємною людиною», «Заздрість», «Малюнок почуття», «Відвerta радість», «Карусель», «Розтопи коло» тощо) студенти фіксували окремі емоції й на цій основі відпрацьовували вміння бачити, відчувати, адекватно сприймати емоційні реакції інших, що, в свою чергу, сприяло виробленню у них навичок рефлексії,

саморегуляції власних емоцій, умінь адекватно поводитися в складних емоційних ситуаціях, формуванню відповідальності за власні емоційні прояви та поведінку. Саме такі властивості характеризують емоційно зрілу людину. Бути емоційно зрілим означає: широко проявляти власні емоції та вміти робити їх доступними для сприйняття іншою людиною; вміти керувати своїм емоційним станом; бути чуйним до інших людей та розуміти їх емоційний стан; вміти конструктивно взаємодіяти. Емоційно зріла особистість природна у своїй поведінці й толерантна під час взаємодії з іншими. Всі ці якості допомагають їй жити в гармонії із собою та оточуючим світом, активно володіти своїми внутрішніми адаптаційними ресурсами та успішно використовувати їх у будь-якій кризовій ситуації.

Іншим різновидом позаудиторної роботи нами визначені ділові ігри. Зокрема, ділова гра «Будуємо майбутнє» передбачала розвиток у юнаків і дівчат умінь та навичок визначати життєві цілі, будувати близьку і далеку перспективу, знаходити шляхи її досягнення, приймати особистісні рішення, відстоювати себе як особистість. З огляду на це студенти поділялися на чотири групи: «жителів», «архітекторів», «будівельників» та «експертів». Гру розпочинають «жителі», кожний з яких записує на аркуші паперу цілі, яких він хотів би досягти в майбутньому. Кожний «житель» робить це самостійно, без взаємодії з іншими учасниками, що дозволяє куратору отримати більш достовірну інформацію, а студенту – зробити незалежний особистісний вибір. Після цього група «архітекторів» допрацьовує основну ідею «жителів», подає її у вигляді послідовних етапів, буде «проект» їх практичного здійснення. Потім у роботу включаються «будівельники», які визначають шляхи, розробляють засоби для досягнення тієї чи іншої перспективи. Учасники цих двох груп повинні безоцінно підійти до розгляду запропонованих «жителями» перспектив.

Група «експертів» визначає реалістичність та можливість досягнення поставлених «жителями» цілей. Крім того, вони оцінюють роботу «архітекторів» та «будівельників», роблять висновки про те, чи відповідає « побудоване » ними майбутнє потребам і бажанням «жителів», чи захочуть вони в ньому жити. Після проведення «експертизи» вони розкривають зміст проблеми перед усією групою та особливості тієї чи іншої перспективи для її власника. «Жителі» відстоюють поставлені ними цілі, аналізують власну систему життєвих цінностей. Важливе значення ділових ігор полягає в тому, що вони допомагають студентам набути морального, соціально-комунікативного досвіду у взаємодії, виховують у них повагу до іншої особистості та її думки, вчати вести аргументований діалог з будь-якої проблеми. Вони є сферою самовираження, самоствердження і самовизначення молодих людей.

Прикладом може бути моделювання проекту вищого навчального закладу, в якому юнаки і дівчата бажали б вчитися. Варто зазначити, що використання методу «графіті» у даному випадку полегшує процес

мислення, підвищую творчу активність вихованців. Студентів поділяють на чотири підгрупи. Кожний з них дають аркуш ватману та різномальорові олівці. Кожний учасник отримує свій олівець, що дозволяє відобразити його особистісний внесок у роботу. Потім кожній підгрупі пропонується розглянути один із аспектів даної проблеми: 1) навчально-виховний процес у навчальному закладі; 2) особу куратора академічної групи; 3) позаудиторну виховну роботу із студентами; 4) права та обов'язки студентів. Кожна підгрупа опрацьовує визначене питання теми і протягом короткого часу записує власне «графіті» (слова, речення, графіки, схеми, малюнки тощо). Через деякий час, за командою куратора, студенти припиняють роботу і передають свої аркуші з графіті іншій підгрупі. Процес повторюється, але кожна підгрупа працює над проблемою, яку вже почали інші. Робота триває доти, доки власний аркуш не повертається до кожної підгрупи. Юнаки і дівчата ознайомлюються із доповненнями і побажаннями інших учасників проекту, обговорюють їх та роблять висновки. У результаті всі розроблені аспекти проблеми об'єднуються в єдиний проект нового вищого навчального закладу.

У виховному процесі нами використовувалися також такі активні методи спільної діяльності юнаків і дівчат, як «кути», «сніжки». Вони сприяють творчому самовираженню кожного вихованця у процесі спільногорозв'язання певної проблеми. Зокрема, метод «кути» дає змогу студентам самим обирати той аспект проблеми, який більше всього кожного з них цікавить. Для цього плакати, де перелічені складові проблеми, що вирішується, розміщаються педагогом у різних кутах кімнати. Кожний вихованець, сам обравши певний аспект проблеми, розв'язує його у відповідному кутку. У такій діяльності створюється вільний простір для особистісної ініціативи юнаків і дівчат та самостійного прийняття ними рішень.

Ефективною з точки зору становлення моральної позиції у юнаків і дівчат є така форма роботи як «відкрита трибуна». Вона сприяє усвідомленню студентами себе як особистості й своєї ролі у суспільних процесах, розвитку в нього ціннісного ставлення до себе, оточуючих, держави. Кожний студент може вийти до «відкритої трибуни» і звернутися до слухачів, розкривши своє розуміння певної проблеми, шляхів її розв'язання. При цьому необхідно дотримуватися принципу добровільності: за трибуни виходить лише той, хто сам виявляє бажання публічно висловити свою думку. В основі проведення «відкритої трибуни» лежать відповіді юнаків і дівчат на такі питання: «Що я сказав би, якби міг змінити світ?», «Що я сказав би, якби мене почуло людство?» тощо. За «відкритою трибуною» кожний студент має можливість заявити про себе, презентувати себе, відстоювати себе як особистість з власним баченням світу, утвірджувати свою моральну особистісну сутність, самоствердитися.

Серед активних форм позаудиторної роботи, що позитивно сприймаються студентами, сприяють самовдосконаленню, формуванню у них моральної свідомості, і які використовувалися нами, можна виділити тренінгові заняття «Сприяння своєму зростанню».

Кожне з цих занять – це насамперед запланований виховний процес, призначений удосконалити знання студентів про себе, дізнатися, як сприймається їх поведінка та окремі риси характеру однолітками, збагатитися моральним досвідом, набути гармонізації власного емоційного стану.

Мета тренінгу полягає в актуалізації потреби студентів у самопізнанні, спілкуванні, встановленні емоційних контактів з іншими та формуванні імпульсу до подальшого морального зростання. Стосунки між учасниками тренінгу будується на основі утвердження персоніфікованого характеру взаємин між вихованцями, діалогу на рівних; оліднення усіх сфер спілкування на основі ціннісного ставлення до партнера; організації та стимулювання співробітництва і взаємодопомоги; створення сприятливого середовища для самовдосконалення, самоствердження студентів.

Тренінгові заняття в нашому експерименті були моделями різноманітних життєвих ситуацій міжособистісної взаємодії, в яких юнаки і дівчата закріплювали навички позитивної вербалної й невербалної комунікації на основі емпатійного спілкування, розвивали вміння широко ділитися своїми почуттями і розуміти почуття інших та здійснювати самопред'явлення в групі, аргументовано відстоювати власну точку зору, чинити опір психологічному тиску, усвідомлювати власні досягнення та характер взаємин з оточуючими.

Так, такі вправи, як «Подорож до підводного царства», «Безлюдний острів» сприяють розкриттю і усвідомленню вихованцями типових моделей поведінки і допомагають будувати кожному з учасників групи доцільні форми міжособистісних взаємин. Зокрема ситуація перетворення в казкові образи через активне спрямування уявлення надає можливість студентам відпрацьовувати нові моделі моральної поведінки, дозволяє здійснювати взаємодію різного характеру, відкриває для студентів існування інших альтернатив власної соціально-моральної презентації.

У такий спосіб, активна участь юнаків і дівчат у тренінгових заняттях розвиває у них здібності щодо розуміння себе та інших, внутрішню мотивацію щодо підтримки цінності, унікальності іншої людини, комунікативні уміння, а також уміння добирати адекватні форми поведінки, дотримуватися соціальної та персональної дистанції у взаєминах і спілкуванні, сприяє розвитку рефлексії, емпатії. Саме ці показники характеризують особистість з високим рівнем сформованості моральної свідомості.

У виховній роботі зі студентами ми керувалися загальноприйнятым у педагогіці положенням про те, що важливих моральних якостей особистість набуває у процесі активної предметно-кооперативної діяльності. «Високозмістовна і в соціальному, і в духовному відношенні, різноманітна у предметному плані спільна діяльність, як стверджує І. Бех, є системоутворювальним чинником особистісно-розвивального середовища» [2, с.28].

Кооперативна діяльність студентів реалізовувалася через посередництво різних акцій, проектів. Зазначимо, що активна участь студентів у різноманітних проектах створює вільний простір для їх особистісної ініціативи, творчості, шліфування моральної поведінки. Крім того, у роботі над проектами інтенсивно проявляється груповий вплив на особистість: тут діють механізми емоційного зараження, ідентифікації, відповідальності за групу, за себе, за справу, юнаки і дівчата відчувають себе суб'єктами моральної дії. У проектах реалізуються академічні, соціальні й творчі здібності учнів.

Роботі над проектами передують «аукціони творчих ідей». Зокрема, аукціон творчих ідей включає попередню підготовку, в процесі якої студенти знайомляться з певною проблемою, обговорюють її, шукають свої шляхи розв'язання «творчі ідеї») та аргументи на їхню користь, опрацьовують необхідну літературу тощо. Під час «аукціону» кожний студент презентує свою «творчу ідею», обґрунтуете її доцільність. «Аукціон» триває доти, доки не вичерпується усі «творчі ідеї». Найкращими проданими на аукціоні вважаються ті «творчі ідеї», за які на аукціоні проголосувала більшість учасників. Прийняті таким чином ідеї стають мотиваційною основою подальшої практичної діяльності юнаків і дівчат, спрямованої на розв'язування певної проблеми. При цьому педагогу необхідно підкреслити цінність усіх ідей і пропозицій, у тому числі й неприйнятих.

Ефективність формування моральної свідомості особистості багато в чому залежить від правильного врахування та об'єктивної оцінки його результатів. Разом з тим об'єктивно оцінити рівень сформованості моральної свідомості окремих юнаків і дівчат неможливо. Поведінка, вчинки, зовнішній вигляд і стиль спілкування не дають повної інформації про особистість, та й у кожного хто оцінює (викладача, куратора, батьків, самого студента), суб'єктивна думка, що часто базується на особистих амбіціях, ідеальних уявленнях, неадекватній оцінці тощо. У межах визначення рівня сформованості моральної свідомості особистості вихованця педагогу перш за все необхідно виявити його інтереси, погляди, наміри, мотиви, причини вчинків. Існує чимало форм, методів, прийомів вивчення рівня вихованості студентів, різних класифікацій критеріїв оцінювання, варіантів початкової й підсумкової діагностики вихованості.

У зв'язку з цим цікавим є сферичний (пошаровий) підхід до аналізу результативності виховання й основного його компонента – аналізу вихованості особистості Н. Щуркової [13]. Загальними, принциповими положеннями під час аналізу її оцінювання результатів виховного процесу, якими слід керуватися кожному педагогу, що претендує на об'єктивну оцінку виховання у вищому навчальному закладі, є такі: 1) ні в якому разі не порівнювати одного студента з іншим, групу з групою; 2) розглядати процес у його динаміці, роблячи заміри, кількісні та якісні, в певній часовий період двічі, щоб порівняти «вчора» й «сьогодні»; 3) враховувати під час аналізу сильний вплив соціального мікросередовища, що може протистояти виховним впливам, а отже, фіксувати саму тенденцію формування у юнаків і дівчат ціннісних новоутворень, а також кількість студентів, які задовольняють викладачів, кураторів певним рівнем свого розвитку в даний момент; 4) зміст аналізу й педагогічної оцінки частково можна довести до студентів, але в плані професійному – з погляду організації життедіяльності навчального закладу, а не з погляду організації виховного процесу, щоб сприяти суб'єктності виховання спрямувавши його увагу й творчу енергію на самопізнання й самовдосконалення; 5) ґрунтовно обговорювати на вчених радах, семінарах, нарадах, одержані результати, виходячи з них планувати корекцію системи виховання в конкретній групі, в конкретному навчальному закладі.

Отже, виховний процес у вищому навчальному закладі має ґрунтуватися на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії його учасників, завдяки чому відбувається перетворення суперпозиції куратора, викладача субординованої позиції студента в особистісно-рівноправну позицію. Такий підхід дозволяє реалізувати прагнення юнаків і дівчат до духовно-морального саморозвитку й самовдосконалення.

Джерела:

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посібник / І.Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Бех І. Виховання особистості: Сходження до духовності: наук. Видання / І Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
3. Николина В. В. Духовные ценности и воспитание личности: психолого-педагогический аспект / В. В. Николина – Н. Новгород, 2002. – 143 с.
4. Пиаже Ж. Моральное суждение ребенка / Ж. Пиаже. – М. : Академический проект, 2006. – 479 с.
5. Практикум з педагогіки: навч. посібник / за ред. О. А. Дубасенюк, А. В. Іваненко. – вид. 4-е, - ЖДУ, 2005. – 482 с.
6. Прутченко А.С. Школа жизни: метод. разраб. соц.-психол. Тренингов / А.С. Прутченко. – 2-е изд. перераб. и допол. – М.: МООД «Новая цивилизация», педагогическое общество России, 2000. – 192 с.
7. Рихтер И.П. Ф. Леана или Учение о воспитании // Хрестоматия по истории педагогики: в 2 т. – М., 1940. – Т.2. – С. 288.
8. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс. – М.: Прогress, 1994. – 480 с.

9. Ролз Джон. Теорія справедливості / Пер. з англ. О.Мокровольський. – К: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 822 с.
10. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори: у 5 т. – К.: Рад. шк., 1977. – Т.3. – С. 454.
11. Тимошук Н. С. Особистісно орієнтоване виховання старшокласників у процесі позакласної роботи / Н. С. Тимошук. – Рівне: Волинські обереги, 2004. – 281 с.
12. Шварцман К. А. Философия и воспитание. Критический анализ немарксистских концепций / К. А. Шварцман – М.: Политиздат, 1989. – 208 с.
13. Щуркова Н. Е. Прикладная педагогика воспитания /Н. Е. Щуркова. – СПб. : Питер, 2005. – 366 с.
14. Kohlberg L. Moral Stages and moralization / L. Kohlberg. New York: Winston, 1975. – 125 p.

*Вікторія Григорівна Муромець
Вікторія Олександрівна Ратєєва*

**ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ
ЗАСОБАМИ ЕСТЕТОТЕРАПІЇ**

Статтю присвячено висвітленню понять «здоров'язбережувальна компетентність», «здоровий спосіб життя», «ціннісне ставлення до здоров'я». Презентовано тренінгову програму для майбутніх педагогів гуманітарного профілю «Формуємо здоров'язбережувальну компетентність учнів засобами естетотерапії»; подано структуру тренінгової програми, план, очікувані результати. Наголошено на тому, що оволодіння майбутніми педагогами гуманітарного профілю естетотерапевтичними тренінговими технологіями сприяють підвищенню якості педагогічного процесу з урахуванням потреб превентивного виховного середовища в умовах університетської освіти.

Ключові слова: здоров'язбережувальна компетентність, майбутні педагоги, засоби естетотерапії, гуманітарний профіль, авторська програма.

Процеси демократизації й гуманізації в українському суспільстві, інтеграція в європейське і світове співтовариство потребують визначення пріоритетів формування здоров'язбережувальної компетентності майбутніх педагогів. Все це вимагає використання новітніх освітніх технологій, спрямованих на ціннісне ставлення особистості до власного здоров'я, позитивне самосприйняття та самоставлення.

Нині проблемі здоров'я молоді на педагогічному рівні у вищій школі надається значна увага: реалізуються різноманітні програми і проекти, розробляються підручники, методичні рекомендації, навчально-методичні й методичні посібники [1]. Зауважимо, що на пріоритетності проблеми здоров'язбереження наголошується у Національній стратегії розвитку освіти України на 2012-2021 роки, Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Міжгалузевої комплексної програми «Здоров'я нації». На актуальності такої діяльності в країнах Європейського Союзу налагоджується у низці нормативно-правових документах щодо сприяння здорового способу життя: «Оттавська хартія за здоровий спосіб життя» (1986), Джакартська декларація з питань пропаганди здорового способу життя (1997) та ін.

У сучасній науці теоретико-методологічні засади, психолого-педагогічні аспекти питань здоров'я і здоров'язбереження молоді та умови їх оптимізації сформульовано в працях В. Бобрицької, Д. Вороніна, В. Глухова, Д. Давиденка, О. Єжової, Ю. Дем'яненка, С. Омельченко, В. Оржеховської, Т. Федорченко та ін.

Психолого-педагогічні дослідження щодо формування культури здоров'я особистості, її здоров'язбережувальної компетентності здійснили

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4	
Розділ I		
СУЧАСНИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР: ТЕНДЕНЦІЙНІСТЬ РОЗВИТКУ		
Чернуха Н.М.	ЦЛІСНІСТЬ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ: ВИКЛИКИ ЧАСУ, РЕАЛІЙ, ПЕРСПЕКТИВИ... ..	5
Прошкін В.В.	ІНТЕГРАЦІЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ НАУКИ ТА ОСВІТИ: ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ.....	15
Терентьева Н.О	ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ: ДРУГА АКАДЕМІЧНА РЕВОЛЮЦІЯ...	41
Мельниченко О.В.	ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ В ЄВРОПЕЙСКИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР: АРГУМЕНТИ «ЗА» ТА «ПРОТИ».....	62
Розділ II		
ПОДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА НА ЗАСАДАХ КОМПЕТЕНТНІСНО ЗОРІЄНТОВАНОЇ ОСВІТИ		
Паламарчук Л.Б.	ПОЛІКУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА.....	80
Фруктова Я.С.	СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПЕДАГОГА: ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ.....	98
Максименко В.П.	СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ДИДАКТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНІСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ.....	120
Саврасова-В'юн Т.О.	ТЕХНОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ В УМОВАХ БАГАТОПРОФІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ.....	150

Тернопільська В.І.	МОРАЛЬНА СВІДОМІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИКО-ТЕХНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	193
Муромець В.Г., Ратеєва В.О.	ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ ЗАСОБАМИ ЕСТЕТОТЕРАПІЇ.....	215
Желанова В.В.	ТЕОРЕТИКО-ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ.....	229
Розділ III		
ПРОЕКТУВАННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ НА КОМПЕТЕНТНІСТНИХ ЗАСАДАХ		
Малихін О.В., Полякова В.Я.	ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ НА КОМПЕТЕНТНІСТНІЙ ОСНОВІ.....	249
Козир М.В.	ІНФОРМАЦІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ – ОБОВ'ЯЗКОВИЙ АКТИВ СУЧASNOGO ШКОЛЯРА В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ.....	266
Головчук С.Ю.	ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДІ (ЗА Г. ВАЩЕНКОМ).....	285
Леонтьєва І.В.	ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ШКОЛЯРІВ (ЗА О. Ф. ЛАЗУРСЬКИМ).....	312
ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ		
	332	

Наукове видання

**ВИЩА ОСВІТА:
ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ**

Монографія

За подані матеріали відповідають автори

Формат видання 60x84/16
Умовн. друк. арк. 19,53. Тираж 300 прим.

Видавець Чабаненко Ю.А.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
Серія ДК № 1898 від 11.08.2004 р.
Україна, м. Черкаси, вул. О. Дацьковича, 39
Тел. (0472) 56-46-66
E-mail: office@2upost.com

Друк ФОП Чабаненко Ю.А.
Україна, м. Черкаси, вул. О. Дацьковича, 39
Тел. (0472) 45-99-84, 56-46-66
E-mail: office@2upost.com